
САВІНОВА Н.В.,
доктор педагогічних наук,
доцент, професор,
Миколаївський
національний університет
імені В.О.Сухомлинського,
м. Миколаїв

ГРА ЯК ЗАСІБ КОРЕКЦІЇ ТА ФОРМУВАННЯ НОРМАТИВНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ

У статті висвітлюється значення гри як засобу розвитку мовлення, корекції мовленнєвої діяльності у дошкільників; проаналізовано погляди науковців щодо значення гри як засобу корекції психічного розвитку дитини; визначено умови успішного формуванню практичних умінь і навичок у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку при виконанні мовленнєвих вправ .

Ключові слова: гра, ігрова діяльність, розвиток мовлення, словесні ігри, корекція мовлення, мовленнєва діяльність, психічний розвиток, мовленнєві вправи

В статье освещается значение игры как средства развития речи, коррекции речевой деятельности у дошкольников; проанализированы взгляды ученых о значении игры как средства коррекции психического развития ребенка; определены условия успешного формирования практических умений и навыков у детей с нарушениями речевого развития при выполнении речевых упражнений.

Ключевые слова: игра, игровая деятельность, развитие речи, словесные игры, коррекция речи, речевая деятельность, психическое развитие, речевые упражнения

The article highlights the value of the game as a means of developing speech, correction of speech activity of preschool children; the scientists views of the significance of the game as a means of correcting the mental development of the child were analyzed; defined the conditions for the successful formation of practical skills of children with impaired speech development. The author notes that the work of the widely used speech therapy speech exercise performance which promotes practical skills

only under the following conditions: understanding the purpose of child tasks, depending on the clarity of its wording, proper ways to perform the show, including show complex exercises with age and psychological characteristics of the child; regularity, which is realized in multiple repetition; gradually more challenging considering the correction stage, age and individual psychological characteristics of the child; conscious of practical action and speech; independent of the exercise at the final stage of correction; differentiated analysis and evaluation of.

Key words: game, game activities, language development, word games, body language, speech activity, mental development, speech exercises

Проблема ігрової діяльності досліджувалась як психологами (Ю. Аркін, М. Басов, П. Блонський, Л. Виготський, Н. Виноградов, Д. Ельконін, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та ін.), так і педагогами (Л. Артемова, А. Бондаренко, Г. Григоренко, Р. Жуковська, В. Захарченко, Т. Маркова, Д. Менджерицька, О. Сорокіна, О. Усова, Г. Швайко, К. Щербакова та ін.). З'ясовувались різні аспекти ігрової діяльності: сутність гри і її характеристика (Л.Виготський, С.Гессен, О.Леонт'єв, Д.Ельконін та ін.); розвиток гри в дошкільному віці (Л.Артемова, А.Бондаренко, Р.Жуковська, Є.Зворигіна, А.Матусик та ін.); розвиток дитини у процесі гри (Л.Артемова, Л.Беляєва, М.Богомолова, В.Воронова, Г.Грішина, Г.Григоренко, В.Іванова, Е.Короткова, К.Щербакова та ін.); розвиток мовлення в ігровій діяльності (Н.Водолага, В.Захарченко, Н.Луцан та ін.).

З потреби дитини діяти відповідно до предметного світу народжується ігрова дія, – зазначав О.Леонт'єв [4]. У результаті дій з предметами, де вони набувають конкретного ігрового смислу, відбувається народження уявлюваної ігрової ситуації. Відтворювана дитиною дія становить ігрову роль. У сюжетних або “рольових іграх” дитина бере на себе ту чи іншу соціальну функцію, роль, яка підпорядковується певному правилу. Зміст дошкільної гри полягає, за О.Леонт'євим, в єдності ігрової

ролі та ігрового правила. Л.Виготський підкреслював, що в процесі гри відбувається перенесення значень з одного предмета на інший, що набуває вирішального значення для наочно-образного мислення і розвитку зв'язного мовлення дітей, у грі діти не лише маніпулюють іграшками, вони завжди пояснюють, що саме роблять. Без пояснень, які надають нового змісту предметам і діям, є неможливим ні прийняття ролей, ні створення умовного простору гри. При цьому мовлення, що пояснює гру, завжди комусь адресоване. Без домовленості та взаєморозуміння ігрова ситуація розпадеться.

Д.Ельконін висловив припущення, що гра становить своєрідну практику оперування словом, в якій відбуваються зміни відношень між предметом, словом і дією [7]. Вчені (Г.Люблінська, З.Істоміна та ін.) відзначають, що будь-які дії дітей з предметами активно супроводжуються мовленням. Так, при виконанні уявлюваної ролі дитина створює образ дорослого за допомогою словесного опису конкретної ситуації, тобто ігрові дії є невід'ємними від процесу мовлення дитини. Д.Ельконін подає послідовність розвитку гри між словом, предметом і дією. Цей процес відбувається у такій послідовності: копіювання дій дорослого з предметом; включення словесного предмета і дії в конкретні дії з предметами; заміна предмета і дії їх назвами; виконання ігрових дій у формі розгорнутих висловлювань;

висловлювання особистої оцінки, ставлення. Практичне моделювання відносин – єдиний можливий для дітей засіб орієнтації в завданнях, мотивах та моральних правилах, які реалізують дорослі люди у своїй діяльності. Для здійснення такої складної діяльності, як гра, необхідна певна самоорганізація та наявність навичок спілкування: потрібно домовитись про загальний сюжет, розподілити між собою ролі, визначити значення ігрових предметів, розподілити предмети відповідно за ролями, при здійсненні задуму гри підпорядковуватись правилам відповідно до взятих ролей, контролювати свою поведінку та поведінку своїх друзів у грі. За словами Д.Ельконіна, в ранньому дитинстві мовлення пов'язане з практичною діяльністю та наочною ситуацією, в якій відбувається спілкування з дорослими та іншими дітьми. Дії дитини відбуваються або разом з дорослими, або за їхньою допомогою. Це надає мовленню форму діалогу, тобто прямих відповідей дитини дорослим та запитань до них [7].

Діалогічна форма мовлення обумовлена тим, що діяльність дитини не відокремлена від діяльності дорослого. Діалог виступає як частка спільної діяльності дитини з дорослими. На основі діалогічного мовлення відбувається активне оволодіння граматичною будовою рідної мови. Розвиток зв'язного мовлення у дитини і засвоєння граматичної будови неможливі без оволодіння звуковою системою рідної мови. Оволодіння звуковою культурою мовлення становить два взаємопов'язаних процеси: формування у дитини сприйняття звуків мови і формування вимови звуків. Обидва процеси починаються тоді, коли мова стає для дитини засобом спілкування. У 2-3 роки провідною діяльністю дитини виступає предметна діяльність, маніпуляція з предметами, що супроводжується мовленням. У 3-4 роки відбувається становлення нового виду провідної діяльності – сюжетно-рольової гри, в якій діти відтворюють діяльність дорослих людей. З'являються

три категорії контактів: ділові, пізнавальні, особистісні. У процесі ділових контактів виникають ігри-спілкування з новими якостями, що регулюють дії однолітків або виступають як керівництво їхньою поведінкою. У процесі пізнавальних контактів діти, спілкуючись з однолітками, звертають увагу партнера на свої знання. Особистісні контакти відображають особисту значущість, що знаходить відбиток в актах керування партнером.

У 4-5 років сюжетно-рольова гра ускладнюється. Спілкування відбувається у взаємопов'язаних діях персонажів, ролі яких виконуються. Мовленнєві звертання ще не досить різноманітні. Спілкування у грі виступає здебільшого у формі невербальних актів, що виконують відтепер нову функцію – драматизації. У процесі пізнавальних контактів дитина шукає в цьому віці не джерело інформації, а того, хто цінує її особисті знання або вміння оповідача. Особистісні контакти дають можливість отримати підтвердження своїх позитивних якостей від однолітків 5-6 років. Сюжетно-рольова гра дитини досягає найбільш високого розвитку, продовжує залишатись провідною діяльністю. В іграх відображується світ дорослих, але вже не в діях, а у відносинах людей. Спілкування з дорослими стає позаситуативно-особистісним, з новим змістом потреби у спілкуванні – співпереживанні та взаєморозумінні. Конкретно визначається перевага однолітка як партнера у спілкуванні порівняно з дорослими. Гра повністю будується на мовленнєвому спілкуванні. Кількість невербальних актів різко зменшується. Пізнавальні контакти з'являються як розгорнуті повідомлення в ході гри про певне явище або сферу життя. Втілення казки у гру викликає появу діалогу, в якому уточнюється послідовність і логічний зв'язок подій. Водночас, як зазначає Д.Ельконін, частина пізнавальних мотивів ще є незначною. Діти віддають перевагу бути оповідачами, ніж слухачами.

У 6-7 років гра стає більш серйоз-

ною, в ній відтворюються обставини життя людей більш реалістично, збільшуються вимоги до задуму, винахідливості; з'являється новий тип ігор – ігри з правилами, серед них і словесні ігри. Крім того, сюжетно-рольова гра дітей 6-7 років відбувається у безперервному спілкуванні, основним засобом якого є мовлення. Мовлення виконує нібито дві зовсім різних функції: з однієї сторони, воно виступає засобом соціальної координації досвіду окремих людей, з іншого – найважливішим знаряддям нашої думки. Мова виступає, за словами Л.Виготського, як знаряддя соціального спілкування, водночас і як знаряддя інтимного спілкування дитини з самою собою. Д.Ельконін указував на те, що у грі дошкільників виникає надзвичайно багатий мовленнєвий зв'язок, який доводить зміст кожного окремого вчинку. Дитина не тільки жестикулює, але й сама пояснює свою гру іншим. Якщо порівнювати спілкування дітей у різних ситуаціях, можна побачити, що тільки у грі узгодженість мовленнєвих і предметних засобів спілкування досягає максимальної для дошкільника значущості. Висловлювання, які були включені в рольову гру, практично завжди знаходили відгук у партнера і розгортались у діалог. Вже це дозволяє розглядати гру як діяльність, що сприяє розвитку засобів спілкування дошкільників, а висловлювання, що включені в рольову гру, є ознакою переходу від ситуативного до позаситуативного спілкування [7].

Учені (Р.Жуковська, М.Лісіна, Є.Тихеева та ін.) підкреслювали особливий вплив ігрової діяльності дітей на розвиток їхнього мовлення. Так, Є.Тихеева зазначала, що гра надає дитині невичерпні можливості для її мовленнєвого розвитку, але для цього її треба вдало організувати, спілкуючись як з дорослими, так і з дітьми. На заняттях з маленькими дітьми, які ще не розмовляють або розмовляють мало, переважає мовлення дорослого. З розвитком мовлення, розширенням кола уявлень дітей і навичок мовлення зміст ігор

ускладнюється, кількість персонажів та нових предметів збільшується. Активне мовлення дітей доповнює мовлення дорослого. Є.Тихеева надавала особливої уваги іграм з дидактично дібраними іграшками. Ігри з дітьми, які не вміють розмовляти, сприяють послідовному збагаченню пасивного запасу слів. Поповнення пасивного запасу слів випереджає зростання активного, навіть тоді, коли діти оволодівають механізмом мовлення. Це відбувається завдяки мовленню, яке діти чують у процесі ігор [5]. Одним із найважливіших засобів розвитку мовлення дітей, вважала О.Усова, – є гра. Гра, на її думку, є першою сходинкою в самостійному спілкуванні дитини з іншими. Пізнання дитиною світу в найголовніших життєвих проявах повинно започатковуватись у грі. Вдало організована ігрова діяльність дітей вихователем дозволяє розвивати пізнавальні, моральні, мовленнєві потреби та здібності дошкільників. Як кожна діяльність людини, гра спрямована на задоволення потреб, тобто всього, що необхідно людині для існування і розвитку. Самі потреби, за словами С.Рубінштейна, спонукають людину до активної діяльності.

Р.Жуковська наголошує, що ігри виникають з необхідності у спілкуванні. У процесі ігрового спілкування виникають два типи відносин між дітьми: реальні та ігрові. Але активність мовленнєвого спілкування у грі не у всіх дітей однакова (Л.Виготський, М.Лісіна, Л.Артемова, О.Усова та ін.). Як доводять дослідження Я.Коломинського та Л.Артемової, взаємини між дітьми зароджуються всередині малої групи. У мікрогрупі співіснують лідер та діти, які виступають у ролі підлеглих. Ось чому лідери активно висловлюються в ході гри, а інша частина дітей менш активна в мовленнєвій діяльності. Отже, у процесі гри діти впливають на розвиток мовлення один одного, як позитивно, так і негативно, відповідно до створених у процесі гри взаємовідносин. М.Лісіна, вивчаючи проблему спілкування дошкільників з дорослими,

зауважує, що особистісне спілкування найкращим чином підвищує ефективність запам'ятовування та засвоєння дітьми матеріалу, тобто спілкування у процесі гри дитини з дорослими є головним джерелом отримання нових знань, умінь і навичок, а також мовлення дитини.

Проблему впливу ігрової діяльності безпосередньо на мовленнєвий розвиток дітей дошкільного віку досліджували Н.Водолага, В.Захарченко, Н.Луцан та ін.

Дослідження Н.Луцан показують, що для розвитку мовлення дитини значну роль відіграють словесні (репродуктивні і творчі) ігри. Змістом словесної гри виступає мовленнєве повідомлення, засобом реалізації ігрової дії та ігрового задуму є слово, а результатом гри – породження нового висловлювання – тексту. У словесних іграх вирішуються завдання з виховання звукової культури мовлення, формування його граматичної правильності, збагачення, уточнення й активізації словника, розвитку зв'язного мовлення, комунікативної спрямованості мовлення, міжособистісного спілкування. Як компонент мовленнєво-ігрової діяльності, гра в поєднанні з навчанням і мовою, є засобом всебічного розвитку дитини (А.Богущ, Н.Луцан) [1].

Гру як засіб корекції психічного розвитку дітей досліджували ряд учених країн як ближнього (Л.Абрамян, Г.Бурменська, І.Дубровіна, О.Карабанова, С.Карпова, Л.Лисюк та ін.), так і дальнього зарубіжжя (Н.Адельман, Г.Бреслав, А.Кларк, Л.Тайлор та ін.). Учені зазначають, що засвоєння та інтеграція дитиною норм, правил, обмежень, що регулюють соціальні відносини, а також нових смислів, значень, способів діяльності й схем орієнтування у проблемній ігровій ситуації забезпечує корекційний ефект гри.

Учені (Л.Абрамян, Д.Ельконін, О.Карабанова, С.Карпова, Л.Лисюк та ін.) віддають перевагу в організації корекційної роботи з психічного роз-

витку дітей груповим формам ігрової корекції. Це пояснюється характером ігрових і реальних відносин дітей у грі.

С.Карпова, Л.Лисюк розробили перспективну модель реальних та ігрових відносин дітей у процесі гри, визначили їх вплив на психічний розвиток дітей. На думку вчених, функція ігрових відносин полягає в орієнтуванні дітей в системі соціальних смислів, мотивів, норм і правил. Звідси випливає необхідність наявності двох центрів у корекційній грі, а саме: роль дорослого полягає в організації орієнтування дітей у проблемних і конфліктних ситуаціях; функція відносин між однолітками визначається необхідністю організації засвоєння нових способів діяльності і поведінки у психологічно сприятливій атмосфері корекційних ігор [3].

О.Карабанова досліджувала вплив ігрових занять на корекцію психічного розвитку дітей. Авторка розробила корекційно-розвивальну програму, що реалізувалася на групових ігрових заняттях з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку, які мали проблеми у спілкуванні з однолітками. Для реалізації розвивально-корекційної програми були використані такі засоби і методи, як: спонтанні і спрямовані сюжетно-рольові ігри, рухливі ігри з правилами, ігрові вправи на розвиток емпатії, усвідомлення себе, формування способів релаксації, програвання умовних реальних ситуацій; емпатичне активне слухання; зворотний комунікативний зв'язок щодо успішності і адекватності поведінки і діяльності, арттерапевтичні методи, метод систематичної десенсибілізації та ін. [2].

Ігровий потенціал при формуванні та корекції нормативного мовлення у дітей-логопатів не залишається поза увагою науковців. Розглядаючи питання про роль ігор у логопедичній роботі, М.Хватцев підкреслював, що ігри сприяють: 1) співдружності педагога з дошкільником; 2) активізації інтересу дитини до мовлення; 3) бажанню дитини дошкільного віку оволодіти тими чи іншими вміннями та навичками; 4)

реформуванню старих та появі нових мовленнєвих умінь та навичок; 5) застосуванню набутих навичок у повсякденному житті [6].

До практичних методів у логопедії відносять дидактичні ігри, в тому числі, словесні, ігри-драматизації, хороводні ігри, моделювання. Вони здебільшого спрямовані на формування та удосконалення мовленнєвих умінь та навичок.

У логопедичній роботі широко використовуються мовленнєві вправи. Під час корекції порушень звукомови прикладом зазначених можуть бути вправи на повторення слів із відкоригованим звуком. Використання ігрових вправ викликає емоційно-позитивний настрій у дітей, знімає напругу. Виконання вправ сприяє формуванню практичних умінь і навичок лише при дотриманні наступних умов: усвідомлення дитиною мети завдання, що залежить від чіткості його формулювання, правильного показу способів виконання, в т.ч. показу складних вправ з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини; систематичність, яка реалізується в багаторазовому повторенні (на логопедичних заняттях, поза ними, на уроці, в позакласний

час із використанням різноманітного мовленнєвого та дидактичного матеріалу і в різних ситуаціях мовленнєвого спілкування); поступове ускладнення умов з урахуванням етапу корекції, вікових та індивідуально-психологічних особливостей дитини; усвідомлене виконання практичних та мовленнєвих дій; самостійне виконання вправи на заключному етапі корекції (хоча на початкових етапах корекції вправи можуть виконуватися разом із логопедом або з механічною допомогою і т. д.); диференційований аналіз та оцінка виконання.

Отже, коригування мовлення в ігровій діяльності дає змогу досягнути кращих показників мовленнєвого розвитку у дітей із тяжкими порушеннями мовлення, неодноразово доводячи, що гра може виступати засобом, який пов'язує різні види діяльності: ігрову, навчально-мовленнєву, комунікативно-мовленнєву. Проте, проблема добору та диференціації методів навчання рідної мови дітей із тяжкими порушеннями мовлення відповідно до сучасного рівня розвитку логопедії ще не вирішена повністю й потребує спеціального дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богуш А. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи / А. Богуш, Н. Луцан. – К.: Слово, 2008. – 256 с.
2. Карабанова О. А. Игра в коррекции психического развития ребенка : учебное пособие / О. А. Карабанова. – М.: Российское педагогическое агентство, 1997. – 191 с.
3. Карпова С. Н. Особенности ориентировки на слово у детей : монография / С. Н. Карпова, И. Н. Колобова. – М. : Издательство Московского университета, 1978. – 166 с.
4. Леонтьев А. Н. Психологические основы дошкольной игры / А. Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения : В 2 т. – Т. 1. – М. : Педагогика, 1983. – С. 303 – 323.
5. Тихеева Е. И. Развитие речи детей / Е. И. Тихеева. – М.: Просвещение, 1968. – 216 с.
6. Хватцев М. Е. Логопедия / М. Е. Хватцев. – М.: Учпедгиз, 1959. – С. 140.
7. Эльконин Д. Б. Развитие речи в дошкольном возрасте / Д. Б. Эльконин. – М. : АПН РСФСР, 1958. – 115 с.